

TÁRSADALOMTUDOMÁNYI TANULMÁNYOK

A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola
Lehoczky Tivadar Társadalomtudományi Kutatóközpontjának
tanulmánykötete

Szerkesztette:
Molnár D. Erzsébet és Molnár Ferenc

II. RF KMF – „RIK-U” Kft.
Beregszász–Ungvár
2021

ETO 300(=945.11)(477.87)

T 32

Tanulmánykötetünk első fejezetében a 19. századi nemzetiségi kérdés és törvényhozás változó tartalmának magyarországi összefüggéseivel foglalkozik. Az itt található írások olyan kérdéseket vizsgálnak, mint az 1860-as években kidolgozott nemzetiségi törvényjavaslatok és nemzetkonceptiók, az 1868-as nemzetiségi törvény és a multietnikus állam dilemmái, valamint az északkelet-magyarországi ruszin mozgalom kiegyezés előtti és utáni helyzete. A kiadvány többi fejezetében kárpátaljai tematikájú, történelmi és társadalomtudományi jellegű tanulmányok kerülnek közlésre. Kötetünket mindazoknak ajánljuk, akik betekintést kívánnak nyerni a Kárpát-medence, különösképpen a mai értelemben vett Kárpátalja új- és jelenkori történetébe, nemzetiségi, felekezeti, társadalom- és oktatáspolitikai viszonyaiba, valamint politikai és gazdasági helyzetébe.

Kiadásra javasolta a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Tudományos Tanácsa
(2020.12.03., 8. számú jegyzőkönyv)

Készült a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Lehoczky Tivadar Társadalomtudományi Kutatóközpontja, Történelem- és Társadalomtudományi Tanszéke, valamint Kiadói Részlege közreműködésével.

Szerkesztette: *Molnár D. Erzsébet és Molnár Ferenc*
(II. RF KMF, Lehoczky Tivadar Társadalomtudományi Kutatóközpont,
Történelem- és Társadalomtudományi Tanszék)

Lektorálta:

Dr. habil. Barta Róbert (intézetigazgató, egyetemi docens, Debreceni Egyetem BTK, Történelmi Intézet)

Dr. Brenzovics László (docens, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola,
Történelem- és Társadalomtudományi Tanszék)

Prof. Dr. Erdődy Gábor (az MTA doktora, egyetemi tanár, Eötvös Loránd Tudományegyetem)

Dr. Fodor Gyula (rektorhelyettes, docens, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola,
Földtudományi és Turizmus Tanszék)

Kutassy Ilona (igazgatóhelyettes, Kárpátaljai Területi Állami Levéltár)

Prof. Dr. Mándrik Iván (professzor, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola,
Történelem- és Társadalomtudományi Tanszék)

Dr. Molnár József (tanszékvezető, docens, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola,
Földtudományi és Turizmus Tanszék)

Dr. Orosz Ildikó (elnök, docens, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola,
Pedagógia és Pszichológia Tanszék)

Korrektúra: *Hnatik-Riskó Márta*

Műszaki szerkesztés és tördelés: *Vezsdel László*

Borítóterv: *Vezsdel László*

ETO-besorolás: *a II. RF KMF Apáczai Csere János Könyvtára*

A kiadásért felelnek:

Orosz Ildikó (elnök, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola)

Csernicskó István (rektor, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola)

Dobos Sándor (részlegvezető, Kiadói Részleg, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola)

A tanulmányok tartalmáért kizárólag a szerzők felelnek.

A kiadvány megjelenését támogatta az MTA Domus Kuratóriuma.

Kiadó: a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola (cím: 90 202 Beregszász, Kossuth tér 6.; e-mail: foiskola@kmf.uz.ua) és a „RIK-U” Kft. (cím: 88 000 Ungvár, Gagarin u. 36.; e-mail: print@rik.com.ua)

Nyomdai munkálatok: Kálvin Nyomda (cím: 90 202 Beregszász, Kossuth tér 4.; e-mail: kalvin.nyomda@gmail.com)

ISBN 978-617-7868-64-3

© A szerzők, 2021

© A szerkesztők, 2021

© II. RF KMF, Lehoczky Tivadar Társadalomtudományi Kutatóközpont 2021

TARTALOM

ELŐSZÓ	7
<i>Nemzetiségi kérdés és törvényhozás a 19. századi Magyarországon.....</i>	9
Deák Ágnes: NEMZETISÉGI TÖRVÉNYJAVASLAT-VÁLTOZATOK MAGYARORSZÁGON, 1861–1868.....	11
Gyáni Gábor: AZ 1868-AS NEMZETISÉGI TÖRVÉNY ÉS A MULTIETNIKUS ÁLLAM PROBLÉMÁJA.....	29
Lajtai L. László: A NEMZETISÉGI EGYENJOGÚSÁGRÓL SZÓLÓ TÖRVÉNY VITÁJA A MAGYAR ORSZÁGGYŰLÉSSEN ÉS A NEMZETKONCEPCIÓK ÖSSZECsapása	39
Molnár Ferenc: FEJEZETEK AZ ÉSZAKKELET-MAGYARORSZÁGI RUSZINOK NEOABSZOLUTIZMUS KORI TÖRTÉNETÉBŐL.....	63
Fedinec Csilla: RUSZIN ÖNMEGHATÁROZÁSI KÍSÉRLETEK AZ 1860-AS ÉVEKBEN	77
Molnár Ferenc: PANKOVICS ISTVÁN MUNKÁCSI PÜSPÖK ÉS A RUSZIN MOZGALOM	93
<i>Történelmi tanulmányok.....</i>	109
Dancs György: AZ ELSŐ KOLERAJÁRVÁNY ELLENI VÉDEKEZÉS SZEREPLŐI MAGYARORSZÁGON.....	111
Csatáry György: A BRASCSAJKÓ-LEVÉLTÁR IRATAI (1919–1952)	135
Szamborovszkyné Nagy Ibolya: A BEREKSZÁSZI REFORMÁTUS GYŰLEKEZET TEMPLOMÁNAK TÖRTÉNETE A KEZDETEKTŐL 1931-IG.....	183
Molnár D. Erzsébet: A SZOVJET MEGSZÁLLÁS KEZDETEI KÁRPÁTALJÁN 1944 OKTÓBERÉBEN.....	203
Váradai Natália: MINDENNAPOK ÉS HATÁR MENTI KAPCSOLATOK KÁRPÁTALJÁN A HRUSCSOV-ÉRÁBAN.....	215

<i>Kárpátalja. Közigazgatás, mobilitás, politika</i>	237
Molnár D. István: KÁRPÁTALJA LAKOSSÁGÁNAK TERÜLETI ELOSZLÁSA AZ ÚJONNAN KIALAKÍTOTT KÖZIGAZGATÁSI RENDSZER TÜKRÉBEN	239
Pallay Katalin: HAZATÉRNI VAGY OTTMARADNI? A KÁRPÁTALJAI MOBILIS HALLGATÓK LETELEPEDÉSÉRE HATÓ TÉNYEZŐK VIZSGÁLATA.....	255
Darcsi Karolina – Orosz Ildikó – Molnár D. István: A „KMKSZ” – UMP SZEREPLÉSE A 2020-AS UKRAJNAI HELYHATÓSÁGI VÁLASZTÁSOKON	275
Orosz Ildikó – Pataki Gábor – Molnár D. István: BEREGSZÁSZ ÉS TÉRSÉGÉNEK FEJLESZTÉSI TERVE	289
<i>Recenziók</i>	317
Molnár Ferenc: A RÁKÓCZI-KOR KÁRPÁTALJAI NÉZŐPONTBÓL. CSATÁRY GYÖRGY: A RÁKÓCZI-KOR EMLÉKHELYEI KÁRPÁTALJÁN.....	319
Csatáry György: RECENZÍÓ AZ „ÖRZENI KINCSES TEMETŐKET.” A BEREGSZÁSZI KÖZTEMETŐ EGYKORI RÓMAI KATOLIKUS SÍRKERTJE CÍMŰ KIADVÁNYRÓL	323
Csernicskó István: MIT MUTAT A MÉRLEG? OROSZ ILDIKÓ–PALLAY KATALIN: A KÁRPÁTALJAI OKTATÁS HELYZETE A 2019-ES KÜLSŐ FÜGGETLEN ÉRETTSÉGI EREDMÉNYEINEK TÜKRÉBEN	327
Szilágyi Lajos: RECENZÍÓ OROSZ ILDIKÓ–PALLAY KATALIN A KÁRPÁTALJAI OKTATÁS HELYZETE A 2019-ES KÜLSŐ FÜGGETLEN ÉRETTSÉGI EREDMÉNYEINEK TÜKRÉBEN C. MONOGRÁFIÁJÁRÓL.....	331
Császár István: RECENZÍÓ A MENEKÜLTEK, MIGRÁNSOK, ÚJ HAZÁT KERESŐK CÍMŰ KÖTETRŐL	335
Asztalos Annamária: RECENZÍÓ A VOLT EGYSZER EGY MONARCHIA. VÁROS ÉS VIDÉK C. KIADVÁNYRÓL.....	343

A nemzetiségi egyenjogúságról szóló törvény vitája a magyar országgyűlésben és a nemzetkonceptiók összecsapása

Amint arról gróf Andrássy Gyula miniszterelnök a magyar országgyűlés képviselőházát 1868. december 7-én értesítette, az uralkodó az előző napon, több másikkal együtt „A nemzetiségi egyenjogúság tárgyában” címet viselő 1868. évi XLIV. törvénycikket is szentesítette, így annak aznapai képviselőházi és főrendiházi kihirdetésével immár visszavonhatatlanul törvényerőre emelkedett a 29 paragrafusból álló részletes jogszabály. Hosszú és rögzös út vezetett eddig a pillanatig. Annál is inkább, mert a végül szentesítést nyert törvénynek az előkészítése is évekig húzódott, sőt majdhogynem végleg ad acta került. Magával a nemzetiségi törvénnyel, előzményeivel, előkészítésének folyamatával, jelentőségével és utóéletével sokan és sokféle beállítódásból foglalkoztak,¹ értékelésével kapcsolatban pedig alapvetően konszenzus uralja – legalábbis az 1920 utáni – magyar történetírást. Az alábbiakban ezért nem magában a törvényben foglalt tartalmát, hanem elsősorban a megszületését megelőző országgyűlési vitát kívánom elemezni egyetlen, jól körülhatárolt szempont, nevezetesen a résztvevők képviselte nemzetfogalmak szemszögéből, különös tekintettel a vitázó felek használta terminológia esetenként paradigmatiszmas különbségére. Fontos leszögezni, hogy nem tekinthetem feladatomnak a vitában elhangzottak² teljességre törekvő rekonstrukcióját, hiszen annak jegyzőkönyve

* Tudományos munkatárs, VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár, Dualizmus-kori Kutatócsoport; Nemzeti Köszolgálati Egység, Eötvös József Kutatóközpont, Molnár Tamás Kutatóintézet

¹ Nagy Iván: A nemzetiségi törvény a magyar parlament előtt 1861–1868. Pécs 1929.; Uő: A nemzetiségi törvény – 1868: XLIV. t.-c. létrejötte. Pécs 1943.; Mikó Imre: Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika. Tanulmány a magyar közjog és politikai történet köréből. Kolozsvár 1944. 89–243.; Kemény G. Gábor: A magyar nemzetiségi kérdés története. 1. rész. A nemzetiségi kérdés a törvények és tervezetek tükrében 1790–1918. Budapest 1946. 51–112.; Arató Endre: A magyar politikai nemzet fogalmának vitája az 1860-as évek országgyűlésein. Történelmi Szemle 13. (1970) 444–448.; Katus László: Egy kisebbségi törvény születése. Az 1868. évi nemzetiségi törvény évfordulójára. Regio 4. (1993) 4. sz. 99–128.; Péter László: Az 1868: XLIV. tc. „a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában” és a törvényhatóságok hivatalos nyelve. In: Az Elbától keletre. Tanulmányok a magyar és kelet-európai történelemből. Szerk. Uő. Budapest 1998. 264–274.; Schlett István: Bevezetés. In: A nemzetiségi törvényjavaslat országgyűlési vitája 1868. Szerk. Uő. Budapest 2002. 5–23.; Demeter M. Attila: Az 1868-as nemzetiségi törvény országgyűlési vitája. Székelyföld 17. (2013) 12. sz. 83–110.; Demeter M. Attila: Politikai nemzet versus nemzetiség – 1848, 1861, 1868. In: Nemzet, faj, kultúra a hosszú 19. században Magyarországon és Európában. Szerk. Hörcher Ferenc – Lajtai Máttyás – Mester Béla. Budapest 2016. 238–259.

² Ennek anyaga – jóllehet rövidített formában, a teljes szövegkorpusz nagyjából felét közölve – modern kiadásban is hozzáférhető. Vö.: Schlett I.: Bevezetés i. m. 25–190.

százhetven sűrűn szedett kéthasábos oldalt tesz ki a korabeli hivatalos országgyűlési naplókban.³ Ellenben szólnom kell röviden a törvény létrejöttéhez vezető út főbb állomásairól, amelyek felvillantása nélkül nehezen értelmezhető az 1868-as parlamenti vita fogalmi összetettsége és az egymásnak feszülő érvek tétje.

A jogalkotási folyamatok szempontjából vizsgálva a kérdést megállapítható, hogy a magyar országgyűlés 1848 előtt kizárólag a magyar nyelv pozícióját erősítendő foglalkozott a „nemzetiség” kérdésével. Olyannyira, hogy a közelet, a közigazgatás, a bíróságok és az iskolák korábbi (teljes vagy részleges) latin nyelvhasználatát a „hazai”, azaz magyar nyelv használatával helyettesítő legutolsó nyelvtörvény, az 1844. évi II. törvénycikk maga is a „magyar nyelv és nemzetiségről” címet viselte. A rendiből népképviselőivé lett első három, azaz az 1848–49-es, az 1861-es és az 1865–68-as országgyűlések azonban már nem a magyar nyelv minél szélesebb körű hazai intézményesítésének, hanem az ország területén tömegesen beszélt egyéb nyelvek és a magyar, illetve az ország nyelvei által fémjelzett közösségek elvi és gyakorlati egyenjogúsításának a kérdésével szembesültek. Ez utóbbi problematika törvényhozási szintre emelkedése azonban természetesen nem pusztán a demokratizálódási folyamatok, azaz a népképviselő bevezetésének logikus következménye volt, hanem bonyolult és több síkon megnyilvánuló hatalmi konstellációk eredőjeként jelentkezett egyszersmind. 1848-ban ugyanis Magyarország nem magyar ajkú értelmiségi csoportjai különböző mélységű és részletességű kulturális és/vagy területi autonómiának hangot adó kollektív *politikai* követelésekkel léptek föl, a kérések megfogalmazóinak pedig közös jellemzője volt, hogy saját közösségeiket vagy már eleve kulturális és politikai értelemben vett, azaz modern nemzetként definiálták⁴, vagy követeléseiket akként történő elismerésükre építették alapfeltételként.⁵ Ezekre a közösségi önazonosság hivatalos elismerésére vonatkozó igénybejelentésekre természetesen befolyással voltak a magyar nemzetépítés 1830-as és 1840-es évekbeli sikereinek ösztönző példája

³ Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója I–XI. Szerk. Greguss Ágost. Pest 1868. (a továbbiakban: Képviselőházi napló) 5–96., 98–171., 175–185.; Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett országgyűlés főrendi házában naplója. Szerk. Greguss Ágost. Pest 1869. (a továbbiakban: Főrendiházi napló) 583–593.

⁴ Anthony D. Smith: *National Identity*. London 1991.

⁵ Spira György: *A nemzetiségi kérdés a negyvennyolcas forradalom Magyarországon*. Budapest 1980. 141–179., 183–186., 189–190., 206–211.

mellett⁶ a Habsburg Birodalom többi részében végbemenő viharos történesek is, amelyek eleinte az alkotmányos föderalizáció szándékával, majd mindinkább a centralizáció felülkerekedésével, de legalábbis egy ideig a „nemzeti egyenjogúsítás” (*Gleichberechtigung*) politikai jelszavával⁷ fedték el a megszűnés szélére sodródott birodalom politikai és katonai reorganizációs erőfeszítéseit. Ahogy a Lajtán túli területeket,⁸ úgy a forradalmi Magyarországot is elárasztották a kollektív nyelvi-kulturális törekvéseken általában messze túlmutató területi autonómiát, sőt közjogi különállást igénylő politikai követelések és tervezetek, amelyek végeredményben azonban nem találtak valódi méltánylásra. Noha a felelős magyar kormány ellen katonai fellépést választó birodalmi központ a levert forradalmat követően a magyar korona országaiban egyes csoportok (horvátok, szerbek) számára – legalábbis átmeneti megoldásként – igyekezett területi vonatkozásban is engedményeket tenni, a birodalom Magyarországon kívüli régióiban azonban egyáltalán nem pártolta az etnikai bázisú föderalizációt, sőt 1867 előtt lényegében a hivatali nyelv kérdésének összbirodalmi szintű kodifikálását sem tartotta a pusztá jogelv deklarációjának szintjén túlmenően szükségesnek.⁹ Magyarországon mindazonáltal ennél tovább ment már a Szemere Bertalan vezette második felelős kormány is, jóllehet erre a véres és helyenként immár egy éve tartó – Erdélyben és Dél-Magyarország vidékein itt-ott népiirtással is párosuló – polgárháború, valamint az intenzív katonai intervenció szorítása egyaránt rákényszerítette. Ilyen előzmények után született meg 1849. július 28-án az olykor „első nemzetiségi törvény”-ként is emlegetni szokott szegedi

⁶ *Szekfü Gyula*: Bevezetés. In: *Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez*. Szerk. Uő. Budapest 1926. 105–208.

⁷ Az ausztróslávizmus vezéralakja, a cseh romantikus történész František Palacký által a frankfurti Vorparlament számára 1848. április 11-én kifejtett gondolatok (*Franz Palacky: Oesterreichs Staatsidee*. Prag 1866. 79–86.) jegyében az összes osztrák alkotmányszöveg, így az 1848. április 25-i Pillersdorf-féle, az 1849. március 4-i kremsieri és az uralkodó által ugyanaznap oktrojált olmützi szövegében is elvi szinten deklarálták a birodalom „néptörzsei”-nek (*Volksstämme*) egyenjogúságát „nyelvlük és nemzetiségük” ápolására. Ennek intézményesítését azonban majd csak a kiegyezés után immár ténylegesen hatályba is lépő 1867-es ciszlajtán alkotmány az osztrák állampolgárok alapjogairól szóló részének a 19. paragrafusával helyezte tartós alapokra. Az elv gyakorlati alkalmazásának, pontosabban alkalmazhatatlanságának magyarországi történetéről lásd: *Deák Ágnes*: „Nemzeti egyenjogúsítás”. Kormányzati nemzetiségpolitika Magyarországon 1849–1860. Budapest 2000.

⁸ *Deák Ágnes*: A Habsburg Birodalom a nacionalizmus kihívásai között. Tervek és koncepciók a birodalom átalakítására (1848–49). *Aetas* 12. (1997) 4. sz. 5–44.

⁹ *Deák Á.*: Az 1868-as nemzetiségi törvény ausztriai előzményei. *Magyar Kisebbség* 14. (2009) 1–2. sz. 17–37.; *Uő.*: Soknemzetiségű nemzetállam és soknemzetiségű birodalom erőterében. *Századvég* 13. (2008) 4. sz. 51–77.

képviselőházi határozat, amely lényegében a néhány nappal korábbi, Kossuth Lajos és Nicolae Bălcescu-féle megegyezéshez kapcsolódó magyar–román békeegyezményben foglaltaknak általánossá tétele, az ország teljes lakosságára vonatkozó kiterjesztése volt.¹⁰

Ezen a ponton kell rátérnem a nemzetfogalom magyarországi használatában bekövetkező változások áttekintésére. Szó- és jelentéstörténeti szempontból vizsgálva a kérdést az 1848 előtt íródott magyar nyelvű szövegek egyrészt jelentős átfedést tételeztek hazai vonatkozásban a legmagasabb szintű politikai és kulturális közösségfogalomként értett nemzet és a 18. század végén megjelenő neologizmus, a *nemzetiség* jelentésvonzatai között. Másképp fogalmazva a kortárs magyar gondolkodók – kevés kivétellel¹¹ – nem tartották elképzelhetőnek, hogy Magyarország területén a magyaron kívül más nemzet/nemzetiség is létezik vagy jöhetne létre a belátható jövőben. Ennek magyarázatául számukra nemcsak az ország addigi történelme és jogrendje szolgált, de a jövőre vonatkozó várakozásaik is ezzel biztatták őket. Ahogy azt a reformkori közvélemény legjelentősebb orgánumának számító, Kossuth Lajos szerkesztette Pesti Hírlap névtelen publicistája az 1840-es évek elején, a magyar nyelv hivatalossá tétele kapcsán felerősödő „nyelvharc” kontextusában klasszikusan megfogalmazta: „a nemzetiség egy historiai factum, mellynek a nyelv nem egyetlen tényezője; mert arra, hogy valamely népnek nemzetisége legyen, szükséges még az is, hogy közös alkotmány, közös érzelmek, közös érdekek, a haladásnak és kifejlődésnek közös szüksége, egy együtt átélt nagy kor közös emlékezései kapcsoljanak össze bennünket. [...] Magyarországon egy a magyar nemzettől idegen, semmi historiai előzményekkel, semmi pozitívítással nem bíró, a lett dolgok sorából nem létezett nemzetiséget kifejtteni annyit tesz, mint tetteleg fölforgatni a historiai rendet”.¹² Figyelemre méltó, hogy noha a szegedi határozat képviselőházi vitájában már elhangzik a

¹⁰ Spira Gy.: A nemzetiségi kérdés i. m. 225–228.

¹¹ A legfontosabb természetesen Széchenyi Hunniája, amely azonban évtizedekkel a születése után jelent csak meg nyomtatásban. „Nekik is mosolygott a nemzetiség anygala, ők is meg vannak hívva tökéletesülhetésük által az emberiségnek tán egy láncolatját alkotni, s házi köreikben mentebbek a vén latán bilincseitől, mint mi, és mentebbek a külön karzatok azon gyűlöletes hasonlításától, melyek minket magyarokat gyengítenek, mai napig szinte szüzebben tartá a közös érdek bennük fen nemzeti sajtáságukat s nyelvüket, mint az egykori uraság mi sajtáságunkat s nyelvünket tartá fen. Mily leczke a most még annyira el-ágazó érdekeinknek mindinkábbi egyesítésére.” *Széchenyi István: Hunnia. Töredékek gróf Széchenyi István fennmaradt kézírataiból. Közli Török János. Pest [1835] 1858. 54–55.*

¹² A. B.: Visszapillantás a' szláv mozgalmakra. Pesti Hírlap, 155. sz. 1842. június 26.

„belső”, illetve „fellázadt népfajok” vonatkozásában is,¹³ magában a törvényhozási dokumentumban azonban terminus technikusként nem szerepel a „nemzetiség” kifejezés,¹⁴ ahogy az azt kihirdető, 1849. augusztus 8-án Aradon kelt kormányzói rendeletben sem kap még helyet. Mindkét esetben *népiségekről*, valamint *népfajokról* történik említés az ország nem magyar nyelvű lakossága vonatkozásában, amelyek minden bizonnyal a kortárs német *Volkstum* és *Volksstamm* tükörfordításainak tekintendők.

Az 1849-et követő politikai közbeszédben azonban hamarosan evidenciává kezd válni, hogy Magyarországot *több* nemzetiség, tehát (potenciálisan legalábbis) az etnikai csoportnál magasabb szervezettségi szinten álló közösség lakja, amely megállapítás az emigrációban születő politikai röpiratokról ugyanúgy elmondható, mint a hazai földön születettekről. E folyamat kezdetén például Kemény Zsigmond következetesen a *politikai* jelzővel pontosítja a nemzetiség szó reformkorban predomináns jelentéskörét, miközben magyarországi vonatkozásban jellemző módon az 1850-es évek elején még csak a délszlávok kapcsán használja.¹⁵ Kossuth pedig nevezetes törökországi alkotmánytervezetében érzékelhetően némileg rezignáltan, de szintén ráveszi magát arra, hogy a nemzetiség jelentéstartalmanak¹⁶ leszűkített etnokulturális értelmet is adjon,¹⁷ noha szívesebben alkalmazta a szűken vett Magyarországon kívüli, de a magyar koronához

¹³ Közlöny, 156. sz. 1849. július 22. 579.; Közlöny, 162. sz. 1849. július 29. 602–603.

¹⁴ Megjelenik viszont a fentebb említett 1849. július 14-i magyar–román békeegyezmény hivatalos francia fordításában, ahol a magyar verzióban szereplő „népiségek”-et „nationalitás”-ként adják vissza. Reprodukcióban közölve lásd *Rózsa György – Spira György*: *Negyvennyolc a kortársak szemével. Képek, nyomtatványok és iratok*. Budapest 1973. 435–437.

¹⁵ „A déli szláv midőn a magyar államtól különválasztá nemzetiségét, midőn a politikai nemzetiségről lemondott a nyelv kedve miatt, már szellemében e nemzetiséget az ethnographiai határokig terjesztette ki. [...] Mert ha vegyesajku országokban valahol, bizonyosan nálunk volt kifejlődve a politikai nemzetiség és azon közszellem, mely a különböző nyelvű, de egy érdekű és egy politikai jövővel bíró népiségeket állandólag össze kötötte.” *Kemény Zsigmond*: *Még egy szó a forradalom után*. Pest 1851. 102., 135.

¹⁶ Kossuth 1847. december 11-én az utolsó rendi országgyűlés alsótáblájának pozsonyi kerületi ülésén a honosítási törvényjavaslat vitájában elmondott felszólalásában is azt hangoztatta még, hogy „a magyar szent korona alatt más nemzetet és nemzetiséget, mint a magyart, elismerni nem fogok. Tudom, hogy vannak emberek és népfajok, akik más nyelvet beszélnek, de egy nemzetnél több itten nincs”. Kossuth Lajos összes munkái I–XV. Kossuth Lajos 1848/49-ben I–V. Kossuth Lajos az utolsó rendi országgyűlésen 1847/48. S. a. r. Barta István. Budapest 1951. XI/I. 382.

¹⁷ „Vannak országok, hol a lakosok különféle nyelvet beszélnek s annál fogva különféle fajhoz vagy – ha úgy tetszik nevezni – nemzetiséghez tartoznak, de vagy vegyesen laknak más fajokkal, vagy ha kisebb nagyobb tömegekben bár, de az államnak természetileg s historaiailag delimitált földterületen laknak.” Kossuth Lajos utólagos kiegészítésekkel ellátott fordítása alkotmánytervezetének francia nyelvű eredetijéből [1851–1859]. In: *Spira György*: *Kossuth és alkotmányterve*. Debrecen 1989. 54.

tartozó területek, tehát Horvátország és Erdély vonatkozásában.¹⁸ A kérdésben teoretikus igénnyel megnyilvánuló legfontosabb hazai kortárs gondolkodó, Eötvös József írásaiban viszont egymás szinonimájaként szerepel már nemzet és nemzetiség.¹⁹ Eötvös természetesen nagyon is tudatában volt annak, hogy a nemzet/nemzetiség történelmi-politikai meghatározása mellett létjogosult annak nyelvi-kulturális dimenziója is,²⁰ ő ez utóbbit azonban az előbbi elé és lényegében *alá* sorolta.²¹ A rivális politikai-etnikai közösségfogalmak markáns terminológiai-koncepcionális elhatárolását és hierarchiájuk élesebb kiemelését láthatjuk viszont annak a szerzőnek a röpiratában, akinek eredetileg cikksorozatként publikált írásműve kimondva is a *nemzetiség* szó használatában az 1860-as évekre eluralkodó fogalmi bizonytalanságot igyekezett eloszlatni. A didaktikus hangvétellű pamflet nagyfokú következetességgel választja szét *nemzet* és *nemzetiség* szemantikai körét. Egyrészt nyilvánvalóvá teszi, hogy „a nemzetiség a nemzetnek egy alárendelt kiegészítő részét képezi és a *népfaj* ha nem is oly szépen hangzó, de igazabb kifejezés volna”.²² Másrészt nagyon határozottan különbséget tesz világos közjogi értelemben vett nemzet és neki adott esetben alárendelt ’etnokulturális közösségek’ értelmű nemzetiségek között: „Midőn nemzetről szólunk, legyen az törvényes vagy politikai értelemben, mindig az *egy* nemzetet értjük, azt t. i.: mely a magyar haza nemzetiségeinek összességéből áll: a *magyar nemzetet*; – de midőn nemzetiségről szólunk, hozzá kell tennünk, ha nyelvi nemzetiség kérdése forog fenn: magyar, szláv, szerb, német nemzetiség;

¹⁸ Uo. 76., 79.

¹⁹ „[...] e szó ’nemzet’, a minden napi életben hol ollyas népeket jelent, mellyek egy állodalomban egyesülvék, hol ollyasokat, mellyek közös nyelvvel és származással bírnak; s mert a nemzetiség neve alatt, hol előbb különvált néprészek együvéolvasztása, hol idegen elemek kiküszöbölése vagy átídomitása vétetik célba, hol csak egyenjoguság, hol uralkodás követeltetik.” *Eötvös József: A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra.* Bécs 1851. 49.

²⁰ Eötvös nemzetfelfogásában az 1850-es években bekövetkező alapvető fordulatról lásd *Deák Ágnes: „A magyar nemzet jövője cultura kérdése”.* Eötvös József nemzetiségpolitikai koncepciója (1850–1868). *Aetas* 5. (1990) 1–2. sz. 7–28.; *Uő: Útkeresés és hagyományörzés. Vita a nemzeti eszméről az 1850-es évek második felében.* *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica* 114. (2002) 37–57.

²¹ „[...] a történelmi s politikai nemzet érdekeit csak úgy biztosíthatjuk, ha minden egyes nyelvbéli nemzetiség igényei kielégíttetnek; s hogy ellenben a különböző nyelvbéli nemzetiségek igényei csak úgy elégíthetnek ki ha az ország egységes állami léte biztosított.” *Eötvös József: A nemzetiségi kérdés.* Pest 1865. 42.

²² *Peláthy István: Hazafiság és nemzetiség.* Pest 1865. 30. Természetesen ő is tudatában van a nemzetiség kétféle, „nyelvi” és „politikai” értelmezésének, ezeket azonban világosan elkülöníti egymástól és jobbnak tartaná, ha a politikai válfajának megnevezését inkább a *hazafiság* terminusával helyettesítenék: „A politikai nemzetiséghez ragaszkodás vagy hazafiság egy fogalom.” Uo. 45.

s ha Magyarországon – a szorosán vett Magyarországon – szerb, oláh, német nemzetekről szólunk, azon nemzetet kell értenünk, mely Szerbiában, Oláh- és Moldavországban, és fölaprózva Németországban lakik. [...] A nemzetet [...] nem úgy tekintjük, mint a melyet egyedül a magyar nemzetiség és faj képvisel: Magyarország *nemzetét* a haza minden külön faju és nyelvü nemzetiségeinek az egy alkotmány, törvény által összefortt egysége képviseli.”²³ Hogy terminológiailag minden esetleges félreértést eloszlasson azt is siet leszögezni, hogy: „A *nemzet* fogalmából minden országban csak a *politikai nemzetiség* származik, ez pedig egy országban csak egy lehet.”²⁴

E lényegében ismeretlen pesti ügyvéd gondolatmenetét azért tartotam fontosnak hosszabban idézni, hogy világosabbá váljék az a nemzet- és nemzetiségfogalom körül immár valós *kodifikációs* tétellel kibontakozó ádáz terminológiai vita, amely az 1861-es országgyűlésen veszi kezdetét, legteljesebb kibontakozást pedig majd az 1865–1868-as országgyűlésen nyer, különösen is a nemzetiségi törvény általános képviselőházi vitáján. Az évtizednyi neoabszolutizmus után összehívott 1861-es országgyűlésen egybegyűlt és az uralkodóhoz való közjogi viszonyulás szempontjából felirati és határozati pártra oszló hazai képviselők mindkét vezérszónokának javaslatában hangsúlyos helyet kapott a „nemzetiségi kérdés”. Deák Ferenc felirati javaslata leszögezte, hogy „teszünk, mit az ország szétdarabolása és önállóságának föláldozása nélkül tehetünk, hogy a honnak minden nemzetiségü polgárai érdekekben s érzelemben összeforrjanak”.²⁵ Tisza Kálmán határozati javaslata pedig még markánsabban fogalmazva deklarálta, hogy „megadni szándékozunk minden nemzetiségnek a teljes jog-egyenlőség alapján mindent, mi a közös haza integritásával nem ellenkezik; azt akarjuk, hogy valamint nincs hazánkban kiváltságos osztály, ugy ne legyen kiváltságos nemzet, legyen mindenik egyenlő, hogy egyenlően szerethesse a hazát mindenik, a mi tehát törvényeink közöl ezen egyenlőséggel ellenkeznék, azt eltörölni kívánjuk”.²⁶

Mint ismeretes, a képviselőház szűk többsége végül a felirati javaslatot fogadta el, amelynek részletes vitája során a 4. pont tárgyalásakor rövidebb vita keletkezett az összegyűlték „magyar nemzet képviselői” önmegszólításának

²³ Uo. 30–31.

²⁴ Uo. 66.

²⁵ Képviselőházi napló. 1861. I. 108.

²⁶ Az 1861-ik év ápril 2-án Pesten egybegyűlt országgyűlés képviselőházának irományai I. Pest, 1861. 20. sz. (a továbbiakban: Képviselőházi irományok) 6.

formulája kapcsán.²⁷ Ennek során egyesek mellett érveltek, hogy Magyarországon több nemzet lévén helyesebb a „Magyarország népképviselői” formula alkalmazása, míg mások mellett szálltak síkra, hogy „nem lehet politikai fogalom szerint egy statusban több nemzetről szó, mint egyről”, valamint „a »nemzet« szó alatt [...] t. indítványozó status fogalmat akart érteni, és nem külön nemzetiségeket”. A többség végül az eredeti megfogalmazás mellett szavazott, de a felirati részletes vita későbbi szakaszában a kérdés újra előkerült, amikor a Krassó megyei román Wlád Alajos²⁸ egyfelől különbséget tett „természeti vagy genetikus és politikai nemzetiség között”,²⁹ másfelől abbéli aggodalmának adott hangot, hogy az addig elhangzottak fényében „az ez országban lakó nem magyar népiségek nemzeti léte kétségbe vonatván fajokká süllyesztettek le”. Ezután jelentkezett szólásra Eötvös József a nemzetiségi kérdés pozitív rendszabályokkal rendezését javasolva avégett, hogy „ne tárgyaljuk ezen legfontosabb kérdést [...] incidentalis uton, legyenek megnyugodva mind azok, akik másajkuak, nem mondom más nemzetiségek, mert ha a hazában különböző ajku lakosok vannak, de én itt mást mint egyenjogu polgártársakat, mást mint magyart nem ismerek, én a fajnak említésében nem látok semmi sértést, mert van magyar faj, s van más faj, de egyenlő polgárok vagyunk mindnyájan”.³⁰ Azt indítványozta tehát az 1848-as és majdani vallás- és közoktatási miniszter, hogy egy 27 tagból álló választmány foglalkozzék a nemzetiségi kérdéssel addig is, amíg a képviselet nélküli országrészek (azaz Erdély és Horvátország) távollevő követeivel ki nem egészül az országgyűlés.³¹ A 27 tagú bizottságba 12 nem magyar etnikumú képviselőt³² is beválasztottak, akik szűk egy hónapon belül jelentésnek nevezett törvényjavaslatot nyújtottak be a képviselőháznak, két román tagjuk kivételével, akik már másfél héttel korábban kidolgozták a saját törvényjavaslatukat. E két potenciális normaszöveg koncepcionálisan eltérő nemzetfelfogást képviselt, amennyiben az egyik lényegében az államnemzeti modell, a másik

²⁷ Képviselőházi napló. 1861. II. 78–82.

²⁸ A nem magyar etnikumú személyek család- és keresztnévét a hivatkozott forrásokban előforduló helyesírás szerint közlöm. – L. L.

²⁹ „[...] s mivel a politikai nemzetiség nem egyéb, mint egy polyglott országban különféle népiségek politikai és történeti multjának, életének, s közös működésének s érdekének diplomatikai kifejezése; részemről nem találnék benne semmi megütközni valót [...]” Képviselőházi napló. 1861. II. 89.

³⁰ Uo. 90.

³¹ Uo. 106–107.; Képviselőházi irományok. 1861. I. 24. sz.

³² Szabad György: Forradalom és kiegyezés választútján (1860–61). Budapest 1967. 552–553.; Kémény G. G.: A magyar nemzetiségi kérdés i. m. 53.

pedig az etnikai alapú föderatív átalakítás irányába mutatott. A többségi javaslat *egy*, politikai értelemben vett *nemzet* és egymással egyenjogú, immár *nemzetiségeknek* nevezett és név szerint is felsorolt „népek”-ről beszélt,³³ Wlád Alajos és az Arad megyei Popovics Zsigmond javaslata viszont a szintén név szerint felsorolt³⁴ „külön nyelvű népek”-ként felfogott és a magyarral egyenrangú „nemzetek” összességét értette Magyarország politikai nemzete alatt. Az országgyűlés hamarosan bekövetkező feloszlása miatt azonban nem kerülhetett már sor a javaslatok tárgyalására, így a törvény végleges megalkotása az 1865 decemberében megnyíló, a kiegyezést törvényesítő országgyűlésre maradt. A két javaslat közötti koncepcionális különbség kapcsán mindenestre érdemes már ezen a ponton aláhúzni, hogy a többségi javaslatban az egységes *magyar* politikai nemzetet alkotó *állampolgárok* összességén, a Wlád–Popovics-féle javaslatban pedig a *magyarországi* politikai nemzetet alkotó *nemzetek* egyenjogúságán volt a hangsúly, miközben az előbbi is deklarálta az országban honos nemzetiségek egyenjogúságát (köztük a szintén annak számító magyarét).

Részben eltérő megközelítés, de az alapelveket tekintve hasonló *ket-tősség* figyelhető meg azokban a törvényjavaslat-variánsokban is, amelyeket az országgyűlés feloszlása után magának az uralkodónak a felkérésére fogalmazott meg 1862. október 25-én a magyar kancellár utasítására Pálffy Mór királyi helytartó által a Helytartótanács kebelében felállított tizenégy fős bizottság, amelynek szintén volt hat magyarországi, de nem magyar ajkú tagja is. Mivel a bizottság működéséről nem maradt fenn további forrás, és mindkét, az uralkodónak felirat formájában benyújtott törvényjavaslatot ugyanúgy Abonyi István bizottsági tag és helytartótanácsi tanácsos írta alá azonos keltezéssel, ezért nem tudni, hogy e törvényjavaslat-változatok pontosan kinek vagy kiknek az álláspontját tükrözik.³⁵

³³ „[...] két fő elvet véltünk mindenekelőtt megállapítandóknak: a) Hogy Magyarországnak minden ajkú polgárai politikai tekintetben csak is egy nemzetet, a magyar állam történelmi fogalmának megfelelő egységes és oszthatatlan magyar nemzetet képezik; és b) hogy az országban lakó minden népek, névszerint: a magyar, szláv [értsd: szlovák], román, német, szerb, orosz [értsd: ruszin] sat. – egyenjogú nemzetiségeknek tekintendők, melyek külön nemzetiségi igényeiket az ország politikai egységének korlátain belül az egyéni és egyesülési szabadság alapján, minden további megszorítás nélkül szabadon érvényesíthetik.” Képviselőházi irományok. 1861. I. 48. sz. 2.

³⁴ A Wlád–Popovics-féle javaslat vonatkozó (1. §-a) ugyan szintén ugyanazt az öt népnevet sorolja fel (más sorrendben), kihagyja viszont a többségi javaslat preambulumban szereplő stb.-t, sőt explicitté is teszi, hogy a „nagyobb számmal tömegesen lakó külön népek”-re vonatkoznak csak a rendelkezései, a hozzájuk képest kisebb népcsoportok helyzetével tehát nem foglalkozik. Uo. 5.

³⁵ *Csernus-Lukács Szilveszter*: Felírási javaslat a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában, 1862. Századok 151. (2017) 200. Vö. továbbá Uő: Utak a nemzetiségi törvénycikkig. In: Tavasz szél. I–IV. Szerk. Keresztes Gábor. Budapest 2016. IV. 363–374.

Annyi mindenesetre világosan kiolvasható belőlük, hogy a hosszabb, 23 paragrafust tartalmazó verzió egyfelől szintén deklarálta az egységes magyar politikai nemzet létezését, akárcsak az 1861-es országgyűlés többségi javaslata, annak alanyaiként viszont nem az állampolgárok összességét nevezte meg, hanem azokat részint mint az országban lakó és név szerint is felsorolt „külön nyelvvel bíró népfajokból kiálló nemzetiségek” tagjait, részint pedig magukat a „polgári és vallási tekintetben egyenjogú nemzetiségeket” nevesíti.³⁶ A rövidebb, 7 paragrafusos változat viszont sem politikai nemzetről nem tesz említést, sem pedig arról, hogy az ország (fel nem sorolt) nemzetiségei önálló jogalanyt képeznének.³⁷ Hatályos jogszabály a későbbiekben mindenesetre egyik tervezetből sem lett.

A háromesztendőre nyúlt kiegyezési országgyűlésen sok szempontból hasonló jelenetek játszódtak le, mint az évtized elején ülészőn, a korábbi hangsúlyok azonban érzékelhetően kiéleződtek, az álláspontok markánsabbá váltak. Egyrészt már az uralkodói trónbeszédre adandó válaszfelirat 16. szakaszához az 1848–49-es magyarországi szerb felkelés legfontosabb katonai és részben politikai vezetője, az ekkor Nagybecskerek városát képviselő Sztratimirovics György módosítást terjesztett elő, amelyben azt javasolta, hogy a „mint önálló szabad nemzet más önálló szabad nemzettel” szöveghelyet a „mint önálló szabad nemzetek más önálló szabad nemzetekkel” megfogalmazásra cseréljék. Kérését ekképp indokolta: „ugy rémlik előttem, mintha a kérdéses egyes számban egész egy programja foglaltatnék a jövő politikájának: a centralisatio programja a magyar birodalom területén s a német centralisatio a Lajtán túl”.³⁸ Sztratimirovics álláspontja szerint Magyarországon *több politikai* nemzet létezik, amelyet azonban nemcsak Deák Ferenc tartott fontosnak cáfolni („azt tartom, hogy Magyarországon politikai nemzetiség csak egy van”), de a román Gozdsu Manó, a szepesi Jendrassik Miksa, valamint a román Papp Zsigmond is. Ez utóbbi fogalmi tisztázást is szükségesnek tartott, melynek során kifejtette, hogy 1848 előtt „a nemesi rend és a főrend [...] volt [...]

³⁶ „2. §. [...] mindezen külön ajkú, de egy jogú népek politikai tekintetben csak egy nemzetet, a magyar állam történelmi fogalmának s jogainak megfelelő egységes és oszthatatlan magyar politikai nemzetet képezik, azonban külön népiségi igényeiket az ország poli[ti]cai egységünk korlátain belől, az egyéni és egyesülési szabadság alapján minden további megszorítások nélkül érvényesíthetik.” *Csernus-Lukács Sz.*: Felírási javaslat i. m. 195.

³⁷ „1. §. Magyarország minden lakosa különbség nélkül, bármelyikhez a benne élő nemzetiségekhez és törvényesen bevett vallásokhoz tartozik, minden polgári jogokra nézve teljesen egyenjogú [...]” Uo. 199.

³⁸ Képviselőházi napló. 1866. I. 262.

a politikai nemzet”, a népképviselő bevezetése óta viszont „politikai nemzetet képez nem egyes osztály, nem egyes nemzetiség, hanem a nemzetiségek complexuma”. Magára vonatkoztatva pedig leszögezte, hogy „én is, bár román nemzetiségű vagyok, nem vagyok itt mint csak román ajku képviselő, hanem vagyok az országnak képviselője is”.³⁹A felirat pontjainak továbbtárgyalásakor a nemzetdefiníciós vita újraindult a szerb Miletics Szvetozár óbecsei képviselő indítványára, aki „a magyar nemzet” helyett „az ország nemzetei” megfogalmazás mellett érvelt kijelentve, hogy Magyarországon politikai értelemben is több nemzet létezik (Horvátországban, Erdélyben és a szerbek).⁴⁰ Nézetét európai példákkal támasztotta alá, mondván, hogy nincs rá másutt példa, hogy több nemzet- és nemzetiségből álló állam a „többi nemzeteket az egyik genetikai nevével nevezné”.⁴¹

A feliratot későbbi, a nemzetiségek érdekeire, az erdélyi unióra, valamint az erdélyi, a horvátországi követeket és Fiumét érintő kérdésekre vonatkozó pontjainak tárgyalása kapcsán kibontakozó kisebb viták után végül elfogadták, majd az uralkodói válaszfelirat nyomán 1866 áprilisában egy harminctagú bizottmány felállításáról határoztak, miután azt „a különajkú nemzetiségek érdekeinek biztosítására”, illetve „a magyarországi nemzetiségi kérdés megoldása iránti törvényjavaslat kidolgozása” érdekében két javaslat is kérte.⁴² A bizottság felállításakor új szempontként vetődött fel és komolyabb vitát váltott ki a tagok „nemzetiségek szerinti” arányos képviseletének felvetése, amelyet azonban a nem magyar ajkú hozzászólók többsége is elvetett, majd megalakult a 30 tagból álló bizottság, amely a későbbiekben 40 főre bővült. A bizottság a javaslat elkészítésére albizottságot választott magából, amely 1867 júniusára állt elő a maga törvényjavaslatával „a nemzetiségek egyenjogúságáról”.⁴³ Ezzel párhuzamosan azonban ismét készült egy kisebbségi javaslat, sőt meg is előzte a többségi albizottsági javaslat elkészültét. A román Mocsonyi Antal

³⁹ Uo. 266.

⁴⁰ Miletics az uralkodó 1861. július 21-én kelt leiratára utal, amelyben szó van az Erdély és Magyarország közötti unió, a Horvátország és Magyarország közötti közjogi viszony, valamint a Szerb Vajdaság Magyarországhoz való visszacsatolása kérdéseiről, és egyúttal a szerbek ősi kiváltságainak, jogainak és nemzeti érdekeinek biztosítását is kéri. Képviselőházi irományok. 1861. I. 44. sz. 6–8.

⁴¹ Képviselőházi napló. 1866. I. 303.

⁴² Képviselőházi irományok. 1866. I. 23–24. sz.

⁴³ Ennek kidolgozása során figyelembe vették az 1861-es országgyűlési bizottság munkáját és a Wład-Popovics-féle kisebbségi javaslatot, továbbá az 1861. június 7-i túrócszentmártoni szláv [értsd: szlovák] nemzetgyűlés, az 1861. április 2-i karlócai szerb nemzeti kongresszus határozatát, továbbá Bukovszky György esperes felterjesztését a ruszinok ügyében. A szövegek újraközlését lásd: *Mikó I.*: Nemzetiségi jog i. m. 126–154.

Arad megyei, valamint a szerb Miletics Szvetozár és Branovácsky István újvidéki képviselők ugyanis még 1867. február elején elkészültek a saját tervezetükkel, amelynek a „Törvényjavaslat az országos nemzetiségeknek és nyelveknek Magyarországon leendő szabályozására és biztosítására” címet adták, és amelyet a ruszin Dobrzánszky Adolf mellett velük együtt 26 szerb és román képviselő írt alá. A bizottság egyes tagjainak lecserelődése, másoknak pedig a kiegyezés megkötése nyomán keletkező új hivatali elfoglaltságaik miatt végül csak 1868. október végén terjesztette a képviselőház elé az albizottság javaslatát némileg átfogalmazó saját javaslatát, amelyet a központi törvényelőkészítő bizottság néhány ponton ismét átszövegezett, így a képviselőház 1868. november 24-én kezdődő általános vitáján eredetileg e két törvényjavaslat, a központi bizottságé és a (Mocsonyi–Branovácsky–Miletics-féle) kisebbségi javaslaté került volna megvitatásra. A vita első felszólalója, Pest belváros képviselője és a kiegyezés magyar szellemi atyja, Deák Ferenc azonban saját törvényjavaslatot nyújtott be a „nemzetiségi egyenjogúság tárgyában”,⁴⁴ így az érdemi vita lényegében három törvényiszöveg-tervezetről folyt tovább. Deák a központi bizottság javaslatát tartalmilag nem, szerkezetileg viszont lényegesen átalakította (a nyelvhasználati jogok sorrendjét megfordítva az állami-országos szinttől kezdve haladt az egyénekéig) és kiegészítette a *politikai nemzet* fogalmát deklaráló preambulummal,⁴⁵ amelyet a bizottság által kidolgozott törvényjavaslat-variánsok egyáltalán nem tartalmaztak. Fontos kiemelni, hogy ez utóbbival Deák, ahogy a fentiekből világosan kiderült, alapjában véve az 1861-es többségi törvényjavaslathoz nyúlt vissza, sőt, ahogy szintén volt szó róla, a nyilvánosságot nem kapó 1862-es helytartótanácsi törvényjavaslat hosszabb verziója is tartalmazta „a politikai tekintetben egységes és oszthatatlan magyar politikai nemzet” formulát. Mivel az öt teljes ülésnapon át folyó általános vita végén a központi bizottság javaslatának *spiritus rectora*, Eötvös József is Deák pótjavaslata mellett tette le a voksát, végül ez utóbbi és a kisebbségi javaslat között dőlt el a szavazás. Ennek során az igazolt 405 képviselőből jelen lévők közül 24-en szavaztak az utóbbira, míg a többiek (267-en) egyhangúlag Deák javaslatát bocsátották részletes tárgyalásra, amelyet a rákövetkező napon (a

⁴⁴ Képviselőházi irományok. 1868. VII. 392. sz.

⁴⁵ „Minthogy Magyarország összes honpolgárai, az alkotmány alapelvei szerint is, politikai tekintetben egy nemzetet képeznek, az oszthatatlan egységes magyar nemzetet, melynek a hon minden polgára, bármely nemzetiséghez tartozzék is, egyenjogú tagja [...]” Uo. 11.

24 kisebbségben maradt képviselő tüntető kivonulása után) néhány apróbb módosítással el is fogadtak, majd a főrendiház rövid általános vitát követő változtatás nélküli megszavazása és az uralkodói szentesítés után a két ház az 1868. évi XLIV. törvénycikként hirdetett ki.

A törvényjavaslat tárgyalásához a képviselőházi általános vitán 57, a részletes vitán pedig újabb 17 képviselő szólott hozzá, miközben 17 másik szintén felszólalni kívánó állt el idő híján álláspontja kifejtésétől, a főrendiházban pedig további tíz megszólaló fejtette ki róla a véleményét. Írásom terjedelmi korlátai ugyan nem teszik lehetővé a vitán elhangzottak részletes bemutatását, a nemzet- és nemzetiségkonceptiók kapcsán elhangzott legfontosabb megállapításokat azonban megkísérlem összefoglalni. A kisebbségi javaslat megszavazói közül⁴⁶ öt fő kivételével valamennyien felszólaltak, így az általános képviselőházi vitán szót kapó megszólalók pontosan egyharmada közülük került ki (miközben számuk az igazolt képviselők kevesebb mint öt, a szavazáson jelenlevőknek pedig szűk 8 százalékát fedte le). Mindegyikük az alábbi premisszákra építette érvelését, melyeket többen explicitte is tettek felszólalásukban: 1) a nemzet fogalma nem szűkíthető *politikai* kritériumokra lévén – napjaink terminológiájával élve – alapvetően primordiális⁴⁷ és esszenciális, tehát politika *előtti* és *feletti* jelenség; 2) a *saját* nemzethez tartozás joga és érzése következképp senkitől el nem idegeníthető; 3) Magyarországon politikai értelemben is több nemzet létezik, sőt létezett *mindig* is. A Deák által törvényi preambulummá emelt politikai nemzetfogalomtól való világos terminológiai elhatárolás érdekében a 19 „kisebbségi” (a törvényjavaslatot benyújtók és a szavazáson alulmaradók értelmében) felszólaló közül hatan is alkalmazták a – fentebb már szóba került – *genetikus/genetikai* jelzőt az általuk preferált, illetve kizárólagosnak tekintett nemzetfelfogás nyomatékosítására.⁴⁸ A két legjelentősebb szónokuk azt is nyilvánvalóvá tette, hogy alapvetően „nincs másféle nemzet, csak genetikai” (Miletics Szvetozár), hiszen „ez

⁴⁶ A törvényjavaslatot 1867. február 11-én eredetileg aláíró 26 képviselő közül négyen azonban végül meg sem jelentek a szavazáson (köztük a javaslatot két ízben is ellenjegyző Branovácsky István, Mocsonyi András, Csernovics Péter és Sztratimirovics György), ketten (Wlád Alajos és Hodosi József) pedig ellene szavaztak (míg hárman nem voltak már képviselők a törvény megszavazása idején). Vö. Képviselőházi irományok. 1867. II. 133. sz. 264.; Képviselőházi napló. 1868. XI. 169–170.; Az 1865-ik évi december 10-dikére összehívott, 1868-dik évi marczius hó 9-én folytatlag egybegyűlt országgyűlés képviselőház tagjainak [...] név- és lakjegyzéke. Összeáll. Bojthor Endre. Pest 1868.

⁴⁷ Edward Shils: Primordial, Personal, Sacred and Civil Ties. The British Journal of Sociology 8. (1957) Nr. 2. 130–145.

⁴⁸ Képviselőházi napló. 1868. XI. 12., 28., 29., 38., 48., 78., 79., 124., 140.

valódi értelme a nemzet fogalmának” (Mocsonyi Sándor).⁴⁹ Definiálásának mindenekelőtt a vezérszónok, Mocsonyi Sándor szentelt hosszabb gondolatmenetet, amelyben a nemzet természetességét és jogi-erkölcsi alapelvi mibenlétét hangsúlyozta.⁵⁰ A kisebbségi tábor másik legjelentősebb megszólalója, Miletics Szvetozár a nemzet és szinonimájaként értett nemzetiiség létét már nemcsak az államhoz, hanem az egyénhez és annak akaratahoz viszonyítva is eredendőbbnek és ezért előbbre valónak tekintette.⁵¹ Felfogásukban a nemzet lényegében az emberi társadalmak létrejötte óta létező, abban azonban megoszlott a véleményük, hogy a reflektált megragadása új jelenség-e⁵², avagy az is egyidejű a nemzetek kialakulásával.⁵³ Tekintettel erkölcsi alaptermészetére a nemzethez tartozás egyénileg sem, még kevésbé változható meg kollektíve,⁵⁴ kívülálló részéről pedig nem megkérdőjelezhető,⁵⁵ törvényhozási vagy egyéb úton felül nem írható.⁵⁶ Mindebből logikusan következett, hogy a genetikusan nemzeti fölé helyezni bármilyen magasabb rendűnek tételezett jogi konstrukciót nem tudtak elfogadni, így a politikai nemzet koncepcióját is csak többes számban tartották elgondolhatónak Magyarországon, egyéb értelmezését kereken visszautasították,⁵⁷

⁴⁹ Uo. 12., 79.

⁵⁰ „A nemzet [...] oly embereknek összessége, kiket származás-, földrajzi, történeti és ennél fogva nyelvi kötelékek is szorosan fűznek egymáshoz, miután erkölcsi fejlődés magvát foglalja magában, s miután öntudattal bír: ezért személyiség, vagyis jogi személy. [...] a nemzet, mint az örök természetörvények produktuma [...] létének alapját nem az állami hatalomban, hanem a dolgok magasabb rendjének uralkodó hatalmában találja. A nemzet [...] öncél, s azért eredeti vagyis alapjogok alanya [...]” Uo. 10., 12.

⁵¹ „Igy állunk a nemzetiséggel [...], mint a nemzet morális személyiségével. Az egyéni személyiség és akarat felett áll [...] a nemzet és a nemzetiség közös existenciája, és a nemzeti öntudatban kifejezett közakarat, mely öntudatban a nemzet érzülete, értelme és akarata összefoly.” Uo. 81.

⁵² „A nemzetiségi érzület oly régi, mint a nemzetiségek, és ezek alkalmasint oly régiek, mint az emberi nem maga; új csak a nemzetiségi eszme.” (Mocsonyi Sándor) Uo. 10.

⁵³ „[...] a nemzetiségi eszme [...] nem új [...], hanem oly régi, mint a nemzetek történelme [...]” (Dimitrievics Milos) Uo. 20.

⁵⁴ „[...] egyik néptörzs sem ruházhatja át saját genetikusan nemzetiességét másra az államegység ürügye alatt [...]” (Trifunác Pál) Uo. 28.

⁵⁵ „[...] természetes és elidegeníthetetlen jogokat [...] kiválólag a nemzeti érzületet [...] kérdés alá vonni nem lehet [...]” (Dimitrievics Milos) Uo. 20.

⁵⁶ „[...] nekem ne definiálja senki, mi vagyok [...], mert lételem, nemzeti existenciát semmi definitióktól függővé nem akarom tenni [...]” (Papp Zsigmond) Uo. 135. „[...] el nem decretálható geneticus nemzetek ok nélküli tagadása és egy collectiv nevezet rögtönzött becikkelyezése által, mely majd 1000 éven át szükségtelennek ismertetett, egyébként pedig kétségbe úgy sem vonatott [...]” (Manojlovics Emil) Uo. 140.

⁵⁷ „[...] azon sértő elvre van építve, mely szerint a nem-magyar nemzetek a magyar nemzet kiegészítő részeit képezik [...]” (Macellariu Illés) Uo. 157. „[...] azon elv, hogy Magyarországon csak egy nemzet van, ki nem mondható [...]” (Medán Endre) Uo. 150.

sőt elnemzetietlenítésként⁵⁸ értékelték. Nemzetfelfogásukból következően, amely lényegében a nyelvközösséggel azonosította a nemzetet,⁵⁹ nem tudták elfogadni, hogy ne az ekként értett saját nemzetük politikai képviselőjének tekintsék magukat, amellyel a legtöbb kritikát vonták magukra az ellentábor képviselői részéről.⁶⁰ A természetjogi érveléstől elszakadva egyesek közülük azt is igazolni törekedtek, hogy nem tekinthető precedens nélkülinek Magyarországon a politikai értelemben vett, tehát jogilag is kodifikált nemzetek létezése. Ebben persze segítségükre volt egyrészt Horvátországnak immár törvényben is garantált politikai nemzetként való elismerése,⁶¹ valamint a hagyományos erdélyi rendi *natiók* genetikus nemzetekként való (át)értelmezése. De általános érvényű történeti argumentációhoz is folyamodtak, különösen a Sáros megyei Zboró kerületét képviselő Dobrzánszky Adolf, aki a (feltehetően 12–13. századi) Anonymus-gesta akkoriban általánosan elfogadott ilyen szempontú értelmezésén túl⁶² nem kevés találékonysággal igyekezett Werbőczy *Tripartitum*ára támaszkodva kimutatni politikai nemzetek létezését a 16. század eleji Magyarországon. Mások a reflektált nemzettudat felbukkanásának nem-magyarok közötti elsőbbségével érveltek kollektív igényeik megalapozottságának érvényre juttatása érdekében.⁶³

Az általános vita végén a kisebbségben maradtakat leszavazó hozzászólók kevesebb hangsúlyt fektettek a nemzet fogalmi meghatározására. Deák maga nyomatékosan amellet érvelt, hogy megközelítése nem elméleti, hanem egy már eleve létező *tényt* rögzít: „nem azt mondom ki, hogy most határozzuk el, hogy Magyarország összes lakosai egy politikai

⁵⁸ „[...] mesterséges nemzetlenítésekről nem volt szó a mult korban; holott most ez épen a politikai mesterség [...]. (Babes Vince) Uo. 119. „[...] egy politikai nemzet [...] tételben én a nem magyar nemzetiségek ellen irányzott elnemzetietlenítési politikát látok [...]. (Medán Endre) Uo. 150.

⁵⁹ „[...] nyelv nélkül nincsen nemzetiség, s nemzetiség nélkül nincs szabadság [...] mi a víz a halnak [...] az a nyelv a nemzetiségnek s a nemzetiség minden népnek” (Macellariu Illés) Uo. 157.

⁶⁰ „[...] egy nem-magyar nemzetiségű képviselő magát nemzeti képviselőnek nem is nevezheti [...] engem nem az ország, hanem a román nemzetiségű nép választott és küldött ide.” (Babes Vince) Uo. 119.

⁶¹ 1868. évi XXX. törvénycikk a Magyarország, s Horvát-, Szlavon és Dalmátországok közt fenforgott közjogi kérdések kiegyenlítése iránt létrejött egyezmény becikkelyezéséről.

⁶² „[...] az ország nem-magyar nemzetei nagyobbára, mint ilyenek már léteztek e hazában a magyarok bejövetele előtt. [...] a tót és a román nemzet már a magyarok bejövetele előtt önálló állami életet éltek e hazában”. (Dobrzánszky Adolf) Képviselőházi napló. 1868. XI. 45., 46. Vö. *Molnár Ferenc*: A kiegyezés hatása a ruszin mozgalomra. In: Nemzetiségek és törvényhozás Magyarországon. Szerk. Kovács Kálmán Árpád. Budapest 2019. 209.

⁶³ „Erdélyben [...] román vérrokonaimnál előbb született a nemzetiségi vágy, mint Magyarországon a magyarok között [...]”. (Boheteliu Sándor) Képviselőházi napló. 1868. XI. 124.

nemzetet képeznek, hanem hivatkozom rá [...] mint valóságos tényre. [...] nem úgy mondom ki, mint újat, hanem hivatkozom rá mint meglévőre” – teszi hozzá az államnyelvről szólva.⁶⁴ Természetesen a majdan a többségi javaslat mellett szavazók is tisztában voltak a nemzet „genetikai” koncepciójával, ők azonban a genetikai jelző helyett a *nyelv faj* vagy *nép faj* kifejezéseket használták a megnevezésére és világosan elkülönítették a nemzet általuk képviselt koncepciójától nyilvánvalóvá téve, hogy minden esetben a nemzet *alatti* kategóriát értenek alatta.⁶⁵ Ebből következően számukra a nemzet kizárólag saját államterülettel bíró politikai kategóriaként értelmezhető.⁶⁶ Magyarország területén eszerint tehát szintén nem létezik⁶⁷ és a jövőben sem létezhet egynél több nemzet.⁶⁸ Ezt az álláspontot a legvilágosabban Tisza Kálmán fejtette ki történelmi szempontból, a jelenre és a jövőre vonatkozólag egyaránt. Nála a nemzet helyett azonban már az *állam* a kulcsfogalom,⁶⁹ a rivális állásponton lévők megközelítésében pedig éppen a nemzetnek az állam fogalma *fölé* helyezését⁷⁰ tartotta a legproblematisabbnak. Ez utóbbi potenciális veszélyként érzékelésében egyébként nem-magyar ajkú képviselők is osztoztak.⁷¹ A vitában a többségi álláspont mellett felszólalók közül a nemzetek *jövőjét* tekintve Eötvös, sőt Tisza is amellet érvelt, hogy bármely nemzet jogainak törvényi védelem

⁶⁴ Uo. 7.

⁶⁵ „[...] tót, szerb vagy bár mely más nemzetiség alatt a magyar nemzetnek egyik nyelvafaját értem [...]” (Stefanidesz Henrik) Uo. 95. „Vannak e hazában kisebb és nagyobb nemzetiségek, melyek [...] valamint multjok dicsőségét, ugy jövőjök boldogságát egyes-egyedül a magyar államban keresik és találják [...]. Ilyen nemzetiség többek közt az alvidéki dalmaták, máskép bunyevácok. [...] tiltakoznának ünnepélyesen az ellen, ha őket más egyéneknek akarnák tekinteni, mint népfajul dalmatáknak, nemzetül magyaroknak [...]” (Czorda Bódog) Uo. 120.

⁶⁶ „[...] nemzetet [...] állami egyéniség és terület nélkül felfogni képtelenség.” (Justh József) Uo. 100. „[...] nemzetet politikai jogok nélkül képzelni nem tudok [...] midőn szerb nemzetről beszélek, akkor ez alatt csak Szerbországot érthetek [...]” (Stefanidesz Henrik) Uo. 95.

⁶⁷ „[...] egy politikai nemzetnél többet e hazában el nem ismerhetek” (Czorda Bódog) Uo. 120. „[...] nem léteztek hazánkban többféle nemzeti individualitások, mint politikai önállással bíró nemzetek.” (Madocsányi Pál) Uo. 106.

⁶⁸ „Oláhországban [...] fejlődjék az oláh [...] nemzeté; de itt azt nem fogjuk megengedni” (Justh József) Uo. 100.

⁶⁹ „[...] létezik egy állam, mely magyar államnak neveztetik ezredév óta, s hogy ezen állam összes lakói diplomatikailag és politikailag, a külfölddel szemben, mint egységes magyar nemzet ismeretesek; a másik, hogy e hazában különböző nemzetiségi polgárok laknak [...]” (Tisza Kálmán) Uo. 136.

⁷⁰ „[...] nekik nemzet kell, melynek jogai föllebb állnak az állam jogánál, s melynek szabad az állam java ellen törni [...]” (Tisza Kálmán) Uo. 138.

⁷¹ „[...] hiányzik még azon követelés, miszerint minden magyarhoni nemzetiségek részére külön-külön koronák is követeltessenek [...]”; „azon nemzetiség, mely ma nemzetiségi különzésre törekszik, holnap végelszCADásra fog törekedni [...]” (Papp Simon) Uo. 127., 130.

alá helyezése önmagában nem képes annak fennmaradását hosszú távon is garantálni: „amely nemzetiségre nézve [...] az elhalás veszélye fönnforog, az el fog halni [...], mert nincs benne meg a szükséges életerő”.⁷² Eötvös, híven 1850-es évek eleji történetbölcséleti kiindulópontjához, a civilizáció előrehaladását ráadásul potenciálisan *bármely* nemzetre nézve reális veszélyként prognosztizálta,⁷³ amelynek egyedüli ellenszerét a modernizációs alkalmazkodásban látta.⁷⁴ A nemzet fogalmát a politikai közösséggel azonosítók a múlt vonatkozásában is ekképpen tudták csak elfogadni annak használatát mind az országterület külső reprezentálása,⁷⁵ mind pedig a hatalomgyakorlás aktorainak⁷⁶ tekintetében.

A kétféle törvényjavaslat mellett, illetve ellen szavazók csoportját mindazonáltal nem lehet két, koncepcionális tekintetben is egyértelműen elkülönülő részre osztani. A kisebbségi javaslat helyett egyébként a Deák-féle törvénytervezetre szavazó és népképviselőként a magyar kormány mellett a szabadságharc leveréséig kitartó Wlád Alajos például arra a közkeletű vádra, miszerint 1848-ban a nem magyar ajkú lakosságot az osztrák reakció a saját céljai érdekében instrumentalizálta, azzal replikázott, hogy az előbbiek viszont a birodalmi támogatást használták fel saját nemzeti érdekeik érvényesítésére.⁷⁷ Amíg a kisebbségi csoport tagjain előszeretettel kérték számon, hogy ők is az egész nemzet, azaz az ország választópolgárainak összességét tartoznak képviselni, Wlád joggal fordította

⁷² (Tisza Kálmán) Uo. 137.

⁷³ „[...] a civilisatio haladása kétségkívül fenyegető a nemzetiségekre nézve. E veszélynek ki vagyunk téve mi magyarok, ki vannak téve horvát testvéreink, ki vannak téve a hazában lakó más nemzetiségek, szóval ki vannak téve minden kisebb nemzetiségek. [...] Századunkban a mi nem él, annak nincs jövője.” (Eötvös József) Uo. 33.

⁷⁴ Némely kisebbségi javaslatot támogató felszólaló viszont ugyanezen gondolatmenettel, de Eötvös történetfilozófiai horizontú szavait időben és térben aktualizálva, épp ellenkezőleg, saját nemzeti közössége kibontakozásának *okát* látta a civilizálódásban: „Azt mondják, hogy a civilisatio ellensége a nemzetiségnek. Tagadom, uraim! [...] minél inkább halad a civilisatio az *én* nemzetiségem fiai között, annál inkább ébred a nemzeti szellem, [...] annál erélyesebb a nemzeti törekvés; a civilisatio tehát nem ellensége a nemzetiségnek, hanem éltetője.” (Popovics-Desseánu János) Uo. 147.

⁷⁵ „[...] midőn bejöttek a magyarok elődei, az akkor itt létezett államokkal háborúba keveredvén azokat legyőzték, s megalakították a magyar államot, s azóta együtt élnek ezen magyar államban az itt talált népekkel és azokkal, kik azóta a hazába bejöttek, de kik ettől kezdve kifelé politikai és diplomatiailag a magyar nemzet neve alatt értetnek.” (Tisza Kálmán) Uo. 136.

⁷⁶ „Verbőczy soha semmi különbséget nem említ a nemzetiségek jogai közt. Verbőczy populusa is a nemességet, natiói pedig a jobbágyságot jelentik” – válaszolta Hunfalvy Pál Dobrzánszky fentebb említett Werbőczy-átértelmezésére (Tripartitum. III. Könyv 25. cikk. 1–2. §.). Uo. 71.

⁷⁷ „[...] valamint a reactio céljának kivitelére a nemzetiségeket használta föl, a nemzetiségek is fölhasználónak vélték a reactiót nemzetiségi céljok elérése tekintetéből [...]” (Wlád Alajos) Uo. 92.

ugyanezen érvet azok ellen, akik jellemzően a felső-magyarországi, túlnyomórészt vagy zömmel szlovák lakosságú megyék választóinak egyöntetű államhűségére apelláltak.⁷⁸ Az egységes politikai nemzethez vagy a saját etnonemzeti közösséghez való *lojalitás* elsőbbségének kérdése mindenestre vízváltónak bizonyult, ami legélesebben a részletes vita megkezdésekor tört felszínre, mihelyst az általános szavazáson alulmaradt és a részletes vitáról kivonulók nevében megszólaló Miletics álláspontjukat az „egész szerb és román nemzet”-ével azonosította,⁷⁹ ami ellen több magát érintettnek érző honatya is élénken tiltakozott.⁸⁰ A Temes megyei Ivacsokovics György egyenesen a mandátumuk visszaadását javasolta azon képviselőknek, akik „kizárólag csak egy-egy nemzetiséget akarnak képviselni”,⁸¹ a máramarosi román Papp Simon pedig még az általános vita idején odáig elment, hogy a megyei lakosság többségének nyelvhasználatát hivatalos nyelvvé tenni akaró kisebbségi javaslat elleni tiltakozásul kijelentse: „inkább megmagyarosodni kívánunk [...] mert e földet [...] magyar földnek ismerjük”.⁸²

A törvényjavaslat főrendiházi vitáján három főpap, négy arisztokrata és három főispán emelkedett szólásra. A *nemzet* szó alkalmazását valamennyien kizárólag az ország egész lakossága értelemben tartották csak elfogadhatónak⁸³ – a szerb nemzet történelmi privilégiumaira hivatkozó

⁷⁸ „[...] ő [Dapsy Vilmos] sem volt felhatalmazva beszélni tótajku választói nevében, ha ezen jogot tőlünk, tökéletesen független képviselőktől el akarja vitatni.” (Wlád Alajos) Uo. 92. A gömöri Dapsy mellett a Turóc megyei Justh József, a Liptó megyei Madocsányi Pál, valamint az Árva megyei Stefanidesz Henrik és Zmeskál Mór beszédei is bővelkedtek hasonló állampatrióta megnyilatkozásokban.

⁷⁹ „[...] az öt napi vita megmutatta, hogy az nem csak két-három, hanem minden román és szerb programja (*Fölkiáltások: Összesen csak 24!*) a menyinyien vagyunk (*Fölkiáltások: 24-é!*) egy és más kivételével, valamennyi szerb s román nemzetiségű tag programja. Meg vagyok győződve, hogy ez az egész román és szerb nép programja volt és lesz.” (Miletics Szvetozár) Uo. 175.

⁸⁰ „[...] nem mulaszthatom el kinyilatkoztatni, hogy itt mi nem nemzetiségi, hanem országos képviselők vagyunk.” (Ivacsokovics György) Uo. 176. „Tiltakozom ezennel a román nemzetiségű képviselők nevében tett nyilatkozat ellen: mert én a haza érdekét mindenkor a nemzetiségek igényeinek föléje helyezem.” (Papp Simon) Uo. 176.

⁸¹ Uo.

⁸² Uo. 128.

⁸³ „Én a nemzet attribútumainak tekintem azt, hogy a nemzetnek legyen saját területe, hogy a nemzetnek legyen saját kormánya, és hogy ha azon nemzet alkotmányos is akar lenni, legyen saját alkotmánya. [...] Annál fogva én sem szerb, sem román nemzetet nem ismerek. (Helyeslés.) Elismerem, hogy román nemzet van Rumániában és szerb nemzet van Szerbiában [...]” (Tomcsányi József békési főispán) Főrendiházi napló. 1869. II. 590.

szerb pátriárka kivételével, aki azonnali főispáni kritikában is részesült⁸⁴ – sőt olyan megszólaló is akadt, aki az 1848 előtti közmegegyezéshez hasonlóan a *nemzetiség* terminust sem tudta hazai földön a kizárólagosan hungarocentrikus jelentésspecifikumától elvonatkoztatva, azaz többes számban elfogadni.⁸⁵ Hogy az országban más ajkú polgárok, népek, népfajok, sőt – többek szóhasználatában – nemzetiségek is lennének, akiknek igényeit a lehetőségek függvényében ki kell elégíteni, azt azonban egyikük sem vonta kétségbe. Mégis, ezeknek a magyarokhoz viszonyított hierarchiája a főrendiházban egyetlen pillanatra sem vált kétségessé. A legplasztikusabban e vonatkozásban egyébként Pap-Szilágyi József nagyváradi görögkatolikus román püspök fogalmazott: „Megvallom ünnepélyesen, hogy Magyarországból egyszersmind Romániát, Szerbiát, Germaniát, Szláviát nem lehet csinálni. (*Helyeslés.*) Bevallom, hogy Magyarország kiválólag a magyarok hazája, (*Helyeslés*) és hogy ezt a földet az Isten a magyaroknak adta.”⁸⁶ A megszólaló főrendek véleménye ráadásul megoszlott abban, hogy szükség van-e egyáltalán a nemzetiségi kérdés önálló törvény általi szabályozására,⁸⁷ ám végül módosítás nélkül adták áldásukat a képviselőház által megszavazott törvényjavaslatra.

A „nemzetiségi egyenjogúság”-ról rendelkező, valójában „az országban divatozó többféle nyelvek hivatalos használatát” részletesen szabályozó törvény elfogadásához vezető út végével, történetében először kodifikációs definíciót kapott a magyar nemzetfogalom. Ennek részeként az 1848 előtt évtizedekig lényegében szinonimaként használt *nemzet* és *nemzetiség* terminusok szemantikai mezeje végérvényesen szétvált, és az utóbbi nyilvánvalóan az előbbinek rendelődött alá. Ez a jelentéstani átalakulás az Erdély státusára vonatkozó törvényszövegek változásában szintén világosan tetten érhető. A Magyarország és Erdély egyesülését kimondó magyarországi 1848. évi VII. és erdélyi 1848. évi I. törvénycikkek még kizárólag a *nemzet* kifejezéssel élnek mind a két „testvérhon” egyesülése révén megvalósuló „nemzetegység”, mind pedig az erdélyi lakosság

⁸⁴ Uo. 585. „Azt kérдем: hát a magyar nemességnek hol van azon privilégiuma, melyet 1848-ban önként feláldozott a közszabadságért? (*Helyeslés.*) Tehát csak a szerb nemzet az egyedüli az, mely privilégiumát megtartsa, a többi lakosság mind föláldozza?” (Tomcsányi József) Uo. 590.

⁸⁵ „Magyarországban más nemzetiséget a magyarnál el nem ismerek [...]” (báró Wenckheim László). Uo. 588.

⁸⁶ Uo. 585.

⁸⁷ A szerb és a román prelátussal ellentétben Simor János esztergomi érsek jóval szkeptikusabb volt, ahogy Tomcsányi József is, Wenckheim László pedig kifejezetten ellenezte, gróf Szápáry Gyula, gróf Ráday Gedeon, Szögyény László fejéri főispán és Ujfalussy Miklós kővárvidéki főkapitány ugyanakkor mellette nyilatkoztak.

jogegyenlőségének teljes körű biztosítása⁸⁸ vonatkozásában. A Magyarország és Erdély egyesítésének részletes szabályozásáról hozott 1868. évi XLIII. törvény-cikk preambuluma viszont már akképp fogalmaz, hogy mivel 1848-ban „Erdély minden lakosa *nemzetiségi*, nyelvi és vallási különbség nélkül, egyenjogúnak nyilvánított”, ezért „az eddig létezett *politikai nemzetek* szerinti területi felosztások, elnevezések, s az ezekkel összekötött előjogok és kiváltságok, a mennyiben valamely *nemzetiséget* mások kizárásával illettek volna, megszüntetnek”.

1868 végére a modern magyar állampolgári nemzetfogalom érvényre juttatása tehát területi értelemben is révbe ért.⁸⁹ A nem magyar ajkú lakosság pedig az 1844-es utolsó magyar nyelvtörvényhez képest széleskörű jogokat nyert nyelvi, oktatásügyi és vallásfelekezeti sajátosságainak egyéni és egyesületi ápolására (melyeket a népoktatásról és a görögkeleti vallás ügyében szintén 1868-ban elfogadott törvények is erősítettek, jóllehet a felekezeti megoszlás miatt nemzetiségenként eltérő intézményes garanciákat biztosítva), anélkül azonban, hogy mai kifejezéssel ’etnikulturális közösség’-ként való hallgatólagos elismerésük kollektív politikai jogalként is számon tartotta volna őket. A törvény maga ugyan a *nemzetiség* fogalmát nem definiálta, szemben a *nemzetével*, amelynek azonban lényegében nem adott több értelmet a ’magyar állam polgárainak összességé’-nél, a két terminus szemantikai különválását viszont jól érzékelhetően felgyorsította. Ennek következtében a modern magyar nemzetfogalom logikájában a hagyományos, rendi jelentéstartamú, azaz ’etnikailag semleges, politikailag domináns’ értelemstruktúrát örökítette tovább – legalábbis elvileg –, miáltal a társadalmi mobilitáshoz kapcsolódó nyelvi asszimilációnak is az egyik előmozdítója maradt. A nemzetiség fogalma viszont, épp ellenkezőleg, a továbbiakban mindinkább az ’etnikailag nem magyarok’ gyűjtőfogalmára szűkült le.⁹⁰

A nemzetiségi törvény ötnapos vitája ugyanakkor legalább két lé-

⁸⁸ „Magyarhon Erdély mindazon külön törvényeit, és szabadságait, mellyek a mellett, hogy a teljes egyesülést nem akadályozzák, a nemzeti szabadságnak, és jogegyenlőségnek kedvezők, elfogadni s fentartani kész.” (1848. évi VII. tc. 5. §. Magyarország és Erdély egyesítéséről); „valamint a testvér Magyarhonban minden lakosok jogegyenlősége kimondva és életbe lépve van, ugyanazon módon itt is, a hazának minden lakosaira nézve, nemzet-, nyelv- és valláskülönbség nélkül, örök és változhatlan elvül elismertetik, és az ezzel ellenkező eddigi törvények ezennel eltöröltetteknek nyilváníthatnak.” (1848. évi erdélyi I. tc. Magyarország és Erdély egygyé alakulásáról. Preambulum).

⁸⁹ Természetesen a szintén a magyar koronához tartozó Horvátország kivételével, amellyel kapcsolatban a nemzetiségi törvény utolsó szakasza (29. §.) külön is megállapította, hogy „rendeletei a külön területtel bíró s politikai tekintetben is külön nemzetet képező Horvát-, Szlavon- és Dalmátországra ki nem terjednek”.

⁹⁰ E jelentésváltozást rövidesen a magyar szótáriródom is rögzítette: „Nemzetiség. fn. 1) vmely nemzet tulajdonsága, sajátága; a *Bach-uralom a magyart meg akará fosztani nemzetiségétől*; 2) vmely országban különfajú néptöredék; *Magyarországon több nemzetiség van.*” *Ballagi Mór*: A magyar nyelv teljes szótára I–II. Pest 1873. II. 328.

nyeges momentumra is ráirányította a figyelmet. Egyrészt, hogy a magyar politikai nemzet többségi koncepciójával szemben tartós, számottevő és intellektuálisan is jelentős *belföldi* opposíció kristályosodott ki, amelynek létezésétől és szervezett politikai artikulálódásától többé immár nem lehetett eltekinteni. Mindez akkor is így volt, ha a nemzetiségi törvény elfogadása, majd lényeges pontjainak be nem tartása miatt a nemzetiséginek nevezett politikai elitek tagjai évtizedekre passzivitásba vonultak. Másrészt, a fentebb elemzett országgyűlési vita arra is rámutatott, hogy az egységes politikai nemzet koncepciója nem pusztán az ország magyar nyelvű és etnikumú lakosságát tudhatta maga mögött, hanem nem magyar ajkúak tömegeit képviselők soraiból is jelentős számban tették le voksukat akár egyénileg, akár egész népcsoportok képviseletében *mellette*, ami a jövőre nézve legalábbis bizakodással tölthette el a magyar nemzetállam kiépítésében érdekelt, az idő múltával aztán egyre magabiztosabbá és türelmetlenebbé váló döntéshozókat. A nevezetes vita és annak tágabb előtörténete mindenesetre lényegesen árnyaltabb és bonyolultabb korabeli erőviszonyokkal ismerteti meg kutatóit, mintsem hogy az a magyar és nem magyar nacionalizmusok egyműsítő antagonizmusával summázható volna. Következésképp magának a törvénynek a küzdelmes világra jöttét, majd hosszú utóéletét, beleértve részleges végrehajthatlanságát, egyúttal azonban tartósan hatályban maradását⁹¹ is, a korabeli szempontok és érvrendszerek figyelembe vételével látszik célszerűnek tanulmányozni és mérlegre tenni, amelyekből írásomban csak a hazai nemzetfogalom végletes átpolitizálódása és a nemzetiségkonceptió vele párhuzamosan végbemenő átértékelődése közötti összefüggésekre igyekeztem rámutatni.

Forrás- és irodalomjegyzék

Sajtóforrások

Közlöny, 156. sz. 1849. július 22. 579.

Közlöny, 162. sz. 1849. július 29. 602–603.

Pesti Hírlap, 155. sz. 1842. június 26.

⁹¹ A kérdéskör legalaposabb kutatója még 1944-ben is azt írhatta a magyar nemzetiségi jogról és nemzetiségi politikáról írott alapvető monográfiájában, hogy az 1868-as törvény „élettartama tekintetében is egyedülálló, mert háromnegyed század elmúltával még mindig rajta épül fel a nemzetiségeknek a magyar államhoz való viszonya”. *Mikó I.*: Nemzetiségi jog i. m. 3.

Országgyűlési naplók, irományok

Az 1861-ik év ápril 2-án Pesten egybegyűlt országgyűlés képviselőházának irományai I. Pest 1861.

Az 1861-ik év ápril 2-án Pesten egybegyűlt országgyűlés képviselőházának naplója I–II. Szerk. Hajnik Károly. Pest 1861.

Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett országgyűlés képviselőházának irományai I–VII. 1866–1868.

Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója I–XI. Szerk. Greguss Ágost. Pest 1866–1868.

Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett országgyűlés főrendi házáának naplója. Szerk. Greguss Ágost. Pest 1869.

Az 1865-ik évi december 10-dikére összehívott, 1868-dik évi márczius hó 9-én folytatólag egybegyűlt országgyűlés képviselőház tagjainak [...] név- és lakjegyzéke. Összeáll. Bojthor Endre. Pest 1868.

Szakirodalom

Arató Endre: A magyar politikai nemzet fogalmának vitája az 1860-as évek országgyűlésein. *Történelmi Szemle* 13. (1970) 444–448.

Ballagi Mór: A magyar nyelv teljes szótára I–II. Pest 1873.

Csernus-Lukács Szilveszter: Utak a nemzetiségi törvénycikkig. In: *Tavaszi szél*. I–IV. Szerk. Keresztes Gábor. Budapest 2016. IV. 363–374.

Csernus-Lukács Szilveszter: Felírási javaslat a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában, 1862. *Századok* 151. (2017) 189–200.

Deák Ágnes: „A magyar nemzet jövője cultura kérdése”. Eötvös József nemzetiségpolitikai koncepciója (1850–1868). *Aetas* 5. (1990) 1–2. sz. 7–28.

Deák Ágnes: A Habsburg Birodalom a nacionalizmus kihívásai között. Tervek és koncepciók a birodalom átalakítására (1848–49). *Aetas* 12. (1997) 4. sz. 5–44.

Deák Ágnes: „Nemzeti egyenjogúsítás”. Kormányzati nemzetiségpolitika Magyarországon 1849–1860. Budapest 2000.

Deák Ágnes: Útkeresés és hagyományörzés. Vita a nemzeti eszméről az 1850-es évek második felében. *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica* 114. (2002) 37–57.

Deák Ágnes: Soknemzetiségű nemzetállam és soknemzetiségű birodalom erőterében. *Századvég* 13. (2008) 4. sz. 51–77.

Deák Ágnes: Az 1868-as nemzetiségi törvény ausztriai előzményei. *Magyar Kisebbség* 14. (2009) 1–2. sz. 17–37.

Demeter M. Attila: Az 1868-as nemzetiségi törvény országgyűlési vitája. *Székelyföld* 17. (2013) 12. sz. 83–110.

Demeter M. Attila: Politikai nemzet versus nemzetiség – 1848, 1861, 1868. In: *Nemzet, faj, kultúra a hosszú 19. században Magyarországon és Európában*. Szerk. Hörcher Ferenc – Lajtai Mátyás – Mester Béla. Budapest 2016. 238–259.

Eötvös József: A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra. Bécs 1851.

Eötvös József: A nemzetiségi kérdés. Pest 1865.

Katus László: Egy kisebbségi törvény születése. Az 1868. évi nemzetiségi törvény évfordulójára. *Regio* 4. (1993) 4. sz. 99–128.

Kemény G. Gábor: A magyar nemzetiségi kérdés története. 1. rész. A nemzetiségi kérdés a törvények és tervezetek tükrében 1790–1918. Budapest 1946.

Kemény Zsigmond: Még egy szó a ’ forradalom után. Pest 1851.

Kossuth Lajos összes munkái I–XV. Kossuth Lajos 1848/49-ben I–V. Kossuth Lajos az utolsó rendi országgyűlésen 1847/48. S. a. r. Barta István. Budapest 1951. XI/I. 382.

Kossuth Lajos utólagos kiegészítésekkel ellátott fordítása alkotmánytervezetének francia nyelvű eredetijéből [1851–1859]. In: *Spira György*: Kossuth és alkotmányterve. Debrecen 1989.

Mikó Imre: Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika. Tanulmány a magyar közjog és politikai történet köréből. Kolozsvár 1944.

Molnár Ferenc: A kiegyezés hatása a ruszin mozgalomra. In: *Nemzetiségek és törvényhozás Magyarországon*. Szerk. Kovács Kálmán Árpád. Budapest 2019. 199–222.

Nagy Iván: A nemzetiségi törvény a magyar parlament előtt 1861–1868. Pécs 1929.

Nagy Iván: A nemzetiségi törvény – 1868: XLIV. t.-c. létrejötte. Pécs 1943.

Peláthy István: Hazafiság és nemzetiség. Pest 1865.

Péter László: Az 1868: XLIV. tc. „a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában” és a törvényhatóságok hivatalos nyelve. In: *Az Elbától keletre. Tanulmányok a magyar és kelet-európai történelemből*. Szerk. Uő. Budapest 1998. 264–274.

Rózsa György – Spira György: Negyvennyolc a kortársak szemével. Képek, nyomtatványok és iratok. Budapest 1973.

Schlett István: Bevezetés. In: *A nemzetiségi törvényjavaslat országgyűlési vitája 1868*. Szerk. Uő. Budapest 2002. 5–23.

Shils, Edward: Primordial, Personal, Sacred and Civil Ties. *The British Journal of Sociology* 8. (1957) Nr. 2. 130–145.

Smith, Anthony D.: *National Identity*. London 1991.

Spira György: A nemzetiségi kérdés a negyvennyolcas forradalom Magyarorszáján. Budapest 1980.

Szabad György: Forradalom és kiegyezés válaszutján (1860–61). Budapest 1967.

Széchenyi István: Hunnia. Töredékek gróf Széchenyi István fennmaradt kézírataiból. Közli Török János. Pest [1835] 1858.

Szekfü Gyula: Bevezetés. In: *Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez*. Szerk. Uő. Budapest 1926. 105–208.

Т 32 Публікації на суспільну тематику. Наукове видання (збірник наукових праць) Науково-дослідного центру ім. Тиводора Легоцькі при Закарпатському угорському інституті ім. Ференца Ракоці II / Редактори: Єлизавета Молнар Д. та Федір Молнар. Берегове–Ужгород: ЗУІ ім. Ф.Ракоці II – ТОВ «РІК-У», 2021. – 352 с. (угорською мовою)

ISBN 978-617-7868-64-3

Дослідження у першому розділі збірника присвячені вивченню національного питання в Угорщині та законодавчих ініціатив XIX століття у цій сфері. Зокрема, це питання розроблених у 1860-х роках законопроектів про національності і національних концепцій; Закон про національності 1868 року та дилеми мультиетнічної держави, а також становище русинського руху в Північно-Східній Угорщині до і після австро-угорського компромісу. В інших розділах вміщені публікації на закарпатську тематику історичного та суспільного характеру. Видання рекомендується усім, хто цікавиться новітньою та сучасною історією Карпатського басейну, зокрема сучасного Закарпаття, національними, релігійними, суспільними та освітніми відносинами, політичним та економічним становищем краю.

УДК 300(=945.11)(477.87)

Наукове видання

Публікації на суспільну тематику

Збірник наукових праць

2021 р.

Рекомендовано до друку Вченою радою Закарпатського угорського інституту ім. Ф. Ракоці ІІ
(протокол №8 від 03.12.2020 р.)

Підготовлено Науково-дослідним центром ім. Тіводора Легоцькі спільно з кафедрою історії
та суспільних дисциплін і Видавничим відділом ЗУІ ім. Ф.Ракоці ІІ

Редактори: *Єлизавета Молнар Д. та Федір Молнар*
(ЗУІ ім. Ф.Ракоці ІІ, Науково-дослідний центр ім. Тіводора Легоцькі,
Кафедра історії та суспільних дисциплін)

Рецензенти:

Роберт Барта, габілітований доктор (директор Інституту, доцент університету,
факультет суспільних наук Дебреценського університету, Інститут історії)

Василь Брензович, кандидат історичних наук (доцент, ЗУІ ім. Ф.Ракоці ІІ,
кафедра історії та суспільних дисциплін)

др. Габор Ердовді, професор (доктор Академії наук Угорщини, викладач університету,
Науковий університет ім. Лоранда Етвеша)

Дюло Фодор, кандидат географічних наук (проректор, доцент, ЗУІ ім. Ф.Ракоці ІІ,
кафедра географії та туризму)

Олена Куташи (заступник директора, Державний архів Закарпатської області)

Іван Мандрик, доктор історичних наук (професор, ЗУІ ім. Ф.Ракоці ІІ,
кафедра історії та суспільних дисциплін)

Йосип Молнар, кандидат географічних наук (завідувач кафедри, доцент, ЗУІ ім. Ф.Ракоці ІІ,
кафедра географії та туризму)

Льдіко Орос, кандидат педагогічних наук (президент ЗУІ ім. Ф.Ракоці ІІ, доцент, ЗУІ ім. Ф.Ракоці ІІ,
кафедра педагогіки та психології)

Коректура: *Марта Гнатик-Рішко*

Технічне редагування та верстка: *Ласло Веждед*

Обкладинка: *Ласло Веждед*

УДК: *Бібліотечно-інформаційний центр „Опаціої Черє Янош” при ЗУІ ім. Ф.Ракоці ІІ*

Відповідальні за випуск:

Льдіко Орос (президент Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці ІІ)

Степан Черничко (ректор Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці ІІ)

Олександр Добош (начальник Видавничого відділу ЗУІ ім. Ференца Ракоці ІІ)

За зміст опублікованих наукових праць відповідальність несуть автори.

Видання опубліковане за підтримки Кураторії «Domus» АН Угорщини

Видавництво: Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці ІІ (адреса: пл. Кошута 6, м. Берегове, 90 202. Електронна пошта: foiskola@kmf.uz.ua) *Статут «Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці ІІ» (Затверджено протоколом загальних зборів Благодійного фонду За ЗУІ, протокол №1 від 09.12.2019р., прийнято Загальними зборами ЗУІ ім. Ф.Ракоці ІІ, протокол №2 від 11.11.2019р., зареєстровано Центром надання адміністративних послуг Берегівської міської ради, 12.12.2019р.) та ТОВ «РІК-У»* (адреса: вул. Гагаріна 36, м. Ужгород, 88 000. Електронна пошта: print@rik.com.ua) *Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції Серія ДК 5040 від 21 січня 2016 року*

Поліграфічні послуги: ПП Лац Ч.С. (пл. Кошута 4, м. Берегове, 90 202. Електронна пошта: kalvin.nyomda@gmail.com)

Підписано до друку 17.12.2020 Шрифт «Times New Roman». Папір офсетний, щільністю 70 г/м².
Ум. друк. арк. 28,6. Формат 70x100/16. Замовл. №69. Тираж 200.